

הליבידו – בעקבות קריאה בסמינר 4 ולאורך הוראתו של לאקאן / קרן בן הגיא¹

זה עניין אותי האופן שבו לאקאן תיאר את הדחף בפרק ה-3 והרביעי והשימוש שלו במונח ליבידו. חשבתי שזו הזדמנות לומר משהו על המונח הזה השגור בינינו ועל ההתפתחות שלו בהוראה של לאקאן. כמובן שקצרה היריעה מלפרוש את כל מה שנכתב, אבל אנסה להאיר כמה נקודות: החל מפרויד, השימוש של לאקאן במונח ליבידו בסמינר 4 ושתי נקודות ציון נוספות – הסמינר ה-11 והסמינר ה-23. אני יכולה לומר כאמירה כללית שהמושג עובר שינוי מהיותו בשדה של האחר, בבינארי, לעבר הגרעין האונארי. מהשדה של האחר אל האחד, זהו המהלך.

הליבידו, לפי פרויד: שלוש המסות על המיניות (1905); יצרים וגורלותיהם (1915).

"ליבידו" (Lust), הוא המונח המדעי שהעניק פרויד ל"דחף המיני" ב'שלוש מסות על המיניות' (2002/1905, עמ' 20). בהערת שוליים מופיעה "Lust" כמילה היחידה המתאימה בגרמנית לתרגום של דחף מיני, ונכתב כי היא רב-משמעית, ומציינת הן את תחושת הצורך והן את תחושת הסיפוק. ב'יצרים וגורלותיהם' או 'דחפים וגורלותיהם' זה מופיע תחת המילה "trieb". השימוש במילה 'דחף' מבחין ומבדיל אותה מאינסטינקט. המונח "דחף" מאפשר לנו להבין ש"מדובר בייצוג הנפשי של מקור גירוי-פנים-סומטי, הזורם ברציפות" (פרויד, 2002/1905), גירוי שדוחף לתנועה, להבדיל מגירויים המגיעים מבחוץ (פרויד, 1999/1915). פרויד מתאר את הדחף כחסר איכות כלשעצמו וכ"פועל ככוח של קבע" בגוף (פרויד, 1999/1915, עמ' 38).

"מושאו של הדחף הוא המושא שבתוכו או באמצעותו הדחף יוכל להשיג את מטרתו, לא מן ההכרח שיהיה זה עצם זר, אלא אפשר לו באותה המידה להיות חלק מהגוף עצמו" (פרויד, 1999/1915, עמ' 40), זוהי נקודה חשובה ומעניינת, שכן פרויד מציין שמושאו של הדחף (האובייקט) הינו מרכיב בר-תחלופה לאורך חייו של הדחף.

פרויד מציין ארבעה גורלות אפשריים לדחפים (פרויד, 1999/1915), גורלות שהם גם דרכי התגוננות מפניהם: גלגול הדחף בהיפוכו, הפנייה נגד עצמו, הדחקה, עידון.

כאשר הדחף משנה את מטרתו ממטרה פעילה לסבילה או להיפך, וכאשר הוא פונה נגד עצמו (למשל, מאהבה לשנאה נוכל לומר שהתרחש היפוך שלו). פרויד מתמקד בשני תהליכים דו-ערכיים שמתרחש בהם שינוי מעין זה. הדו-ערכיות משמעה שהעונג מופק משני התהליכים בו-זמנית: למשל לראות – להיראות, או המעבר מסאדיזם, שמייצג את הדחף הפעיל, למזוכיזם המייצג את הדחף הסביל, האוטו-ארוטי.

¹ עבודה זו נכתבה בשנת הלימודים תשפ"א למסירה במסגרת הקורס 'סמינר תיאורטי: סמינר IV היחס לאובייקט'.

נקודת ציון ראשונה בסמינר ה-4 לאקאן (1956-1957): אני רוצה לחלץ שתי נקודות שנראות לי מעניינות וחשובות לדיון מתוך הפרקים 1-4. הראשונה, היא האופן שבו לאקאן מנסח מהו ליבידו. בפרק 3 הוא עושה הידינות ביחס לליבידו של פרויד ודרך כך מנסח מהו הליבידו עבורו – אם כי יש לומר שהוא ממעט להשתמש במילה ליבידו, ובסמינר זה הוא מתאר אותה דרך האנרגיה. לאקאן מנסח את הליבידו (עמ' 41) כחלק מהמשלב הדמיוני וכמה שקושר באמצעות התשוקה והכמיהה אדם אחד למשנהו. בהידינות שלו בפרק הוא עוסק בהתייחסות של פרויד בשלוש המסות בתת הפרק על "אובדן האובייקט" – לאובדן שד האם, ולהבנתי זו בין היתר הסיבה לפיה הוא מבין את הליבידו בשלב זה כדמיוני. הוא אומר, במובן מסוים באופן מפתיע ובשונה מפרויד – ש"אין דבר הקבוע פחות מבחינה חומרית מאשר הרעיון של ליבידו באנליזה" (עמ' 40). כלומר, מה שאפשר להדגיש כאן זה את הליבידו כשייך למשלב הדמיוני.

הנקודה השנייה נוגעת לשימוש שלו באקט של מדידה כמה שמייצר בדיעבד את החומר עצמו, כלומר החומר/הליבידו לא יהיה קיים אלא אם כן נדע את תחילתו ואת סופו. אין אנרגיה סתמית שצפה באוויר – האנרגיה היא מנקודה א' לנקודה ב'. אם כן, הוא מציב לנו בפרק את האנרגיה כדבר נתון שניתן על ידי כוח עליון.. ואת המדידה שמסדירה משהו מהאנרגיה הזו. במובן הזה המדידה היא בתפקיד הסמלי שמאפשר את קיומה של האנרגיה. האנרגיה/הליבידו כאן, מותנה בקיומו של סדר סמלי שמאפשר אות ו.

הליבידו בסמינר ה – 11 ארבעת מושגי יסוד בפסיכואנליזה (1964): מתוך הפרק הנקרא "מהאבה אל הליבידו". לאקאן בוחר להשתמש ביצור הביולוגי החד תאי ששמו "למלה" – ששימושו כמיתוס כאן בפרק בא לספר לנו על הליבידו. אפיוני הלמלה הן שבדומה לאמבה הוא אינו מת מוות טבעי, ושורד חלוקה וניסיונות להתערב ולפצל אותו. הוא תמיד נשאר אותו אחד. הוא לא יצור חי אך לאקאן מכנה אותו איבר. (כל התצורות של אובייקט a יכולות להיות מיוצגות דרכו).

הלמלה מגיע כדי לייצג עבורנו את הסובייקט החי ובה בעת את מה שאיבד מחיותו לצורך היווצרותו כיצור מיני. זו דרכו של לאקאן להסביר: "את הזיקה ההכרחית של כל דחף עם המוות. ובאמצעותו ליישב את הדואליות של הדחף- כך שבעת ובעונה אחת הופך את המיניות כנוכחת בלא מודע, ואת המוות כנוכח גם הוא במהותו" (עמ' 199) – כלומר זה מייצג את החיים והמוות ביחד.

במיתוס הלמלה לאקאן בעצם מעביר את המסר שתמורת הוויתור על הנצחיות הטרומ-מינית של היצור החד-תאי, היצור האנושי מקבל את השפה, הדיבור וההסמלה. הלמלה במובן הזה היא גם הנצחיות האבודה וגם השפה והסמל.

מבאן אפשר להמשיך ולומר שמבחינתו של לאקאן בתקופה זו, הכניסה להיות חי בעולם ובן מוות, אקוויוולנטית לסדר הסמלי ולסובייקט המתקיים בשדה של האחר הגדול. ולפיכך הוא עושה ההשוואה כבר בתחילת הפרק ובהמשכו בין התנועה הדחפית לבין הלא מודע, הוא ממקם אותם באותו המעמד. ומתאר כיצד הלא מודע נפתח ונסגר כתנועת הפולסים של הדחף. הוא כותב: "הפולסים של הלא מודע" (עמ' 188). מבאן שהתוצר של הלא מודע – כלומר הסובייקט שנגלה, יתגלם דרך הסדר הסמלי.

אולם יש לומר שבסמינר זה לאקאן כבר מתחיל להתלבט, לא הכל יכול לעבור למשלב הסמלי.

אז אם בסמינר 4 הליבידו מיוצג דרך הדמיוני, בסמינר 11 הוא מיוצג דרך הסמלי.

הליבידו בסמינר ה – 23, הסינטום, מתוך הפרק שנקרא: על מה שעושה את החור בממשי

זה סמינר שהעביר לאקאן בשנים 1975-76 ומייצג את ההוראה האחרונה שלו, באותה התקופה לאקאן היה עסוק בחור, בממשי שלא ניתן להמשגה דרך המשלב הסמלי, ובאופן שבו ניתן לתחם אותו. ההתייחסות לליבידו מופיעה בחלק של השאלות באותו השיעור. והוא אומר שם: "הליבידו יכול רק להיות משתתף בחור, בדיוק כמו יתר המצבים בהם הגוף והממשי מציגים את עצמם" (עמ' 29). למה הכוונה? דבר ראשון הוא מדגיש בתחילת הפרק שהאובייקט אינו יכול לעמוד בפני עצמו, הוא חלק. חלק מהקשר הבורומאי המורכב מהדמיוני, הסמלי, הממשי והסינטום. הוא מתייחס בהמשך תשובתו לתפקידה של האומנות ולסינטום אותו הוא מבסס במהלך סמינר זה ביחס לכתיבתו של ג'יימס ג'ויס. לאקאן מתייחס לסטטוס של הליבידו רק במרומז כשאומר שהליבידו הוא אותו החלק שאינו ניתן להמשגה ושמיתוחם בסינטום כפתרון. הליבידו בסוף ההוראה של לאקאן הוא ליבידו ממשי, הקשור בפן ההתענגותי האונארי של החזרה.